

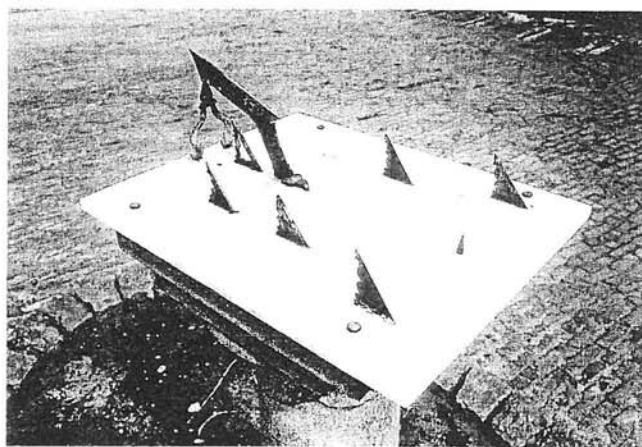
Het raadsel van Snellegem opgelost

In een vorig nummer van Zonnetijdingen verscheen een "zoekertje" met betrekking tot de zg. "zonnwijzer van Snellegem". Mede dankzij de intensieve medewerking van het plaatselijke gemeentebestuur en van vrijwel alle gemeentelijke diensten werd deze zonnwijzer enkele weken later terug gevonden – enigszins beschadigd, maar toch nog in herstelbare toestand. Deze vondst stelde ons in staat onze studie in dit verband af te ronden en de resultaten ervan te publiceren.

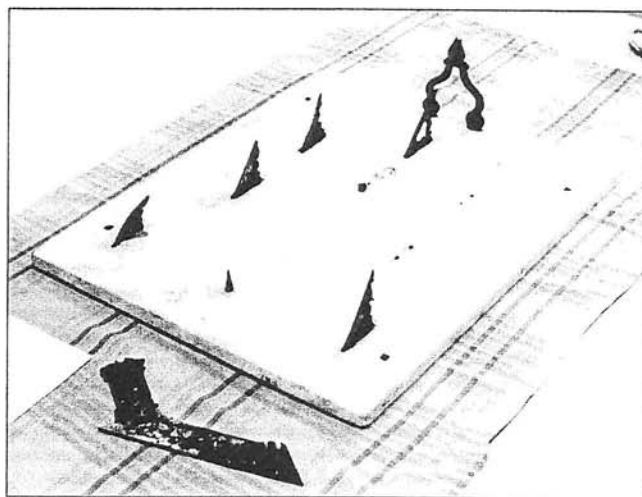
De West-Vlaamse gemeente Snellegem, tegenwoordig een deelgemeente van Jabbeke, kan prat gaan op het bezit van één van de meest merkwaardige horizontale zonnwijzers van ons land. Het kunstwerk is oorspronkelijk afkomstig van de pastorie van de plaatselijke Sint-Eligiuskerk. Enkele jaren geleden werd het opgenomen in het gemeentelijk patrimonium.

Deze zonnwijzer is niet onbekend in gespecialiseerde middens. Men vindt er immers een al dan niet omstandige beschrijving van in diverse binnen- en buitenlandse publicaties, zoals uit het hiernavolgend chronologisch en hoogstwaarschijnlijk onvolledig overzicht mag blijken:

- "Dit is West-Vlaanderen", deel 3, Uitgeverij Flandria, Brugge, 1962, p. 1808 (foto);
- "Heelal", tijdschrift van de Vlaamse Vereniging voor Sterrenkunde, volume 38, nummer 6, juni 1993, p. 150-154, auteur I. Naudts (+);
- "Heelal", tijdschrift van de Vlaamse Vereniging voor Sterrenkunde, volume 38, nummer 7, juli 1993, p. 185 (foto);
- "Bulletin van de Nederlandse Zonnwijzerkring", jaargang 1994, nummer 1, p. 4-8, auteur I. Naudts (overgenomen uit "Heelal");
- "De Plate", tijdschrift van de gelijknamige Oostendse heemkundige kring, jaargang 23, nummer 2, februari 1994, p. 52-53, auteur J.-B. Dreesen (+);
- "Bulletin van de Nederlandse Zonnwijzerkring", jaargang 1994, nummer 2, p. 13, auteur D. Speecke;
- "Zonnwijzers in Vlaanderen", uitgave in eigen beheer, 1995, p. 44, auteur P. Oyen;
- "Bulletin van de Nederlandse Zonnwijzerkring", jaargang 1995, nummer 3, p. 6-10, auteur J. Kragten (+);
- "The Compendium", tijdschrift van de North-American Sundial Society volume 6, nummer 4, december 1999, p. 1-5, auteurs W.S. Maddux, M. Oglesby en F.J. de Vries;
- "Zonnetijdingen", tijdschrift van de Zonnwijzerkring Vlaanderen, nummer 2002-3 (23), p. 11, auteur F.J. Maes.

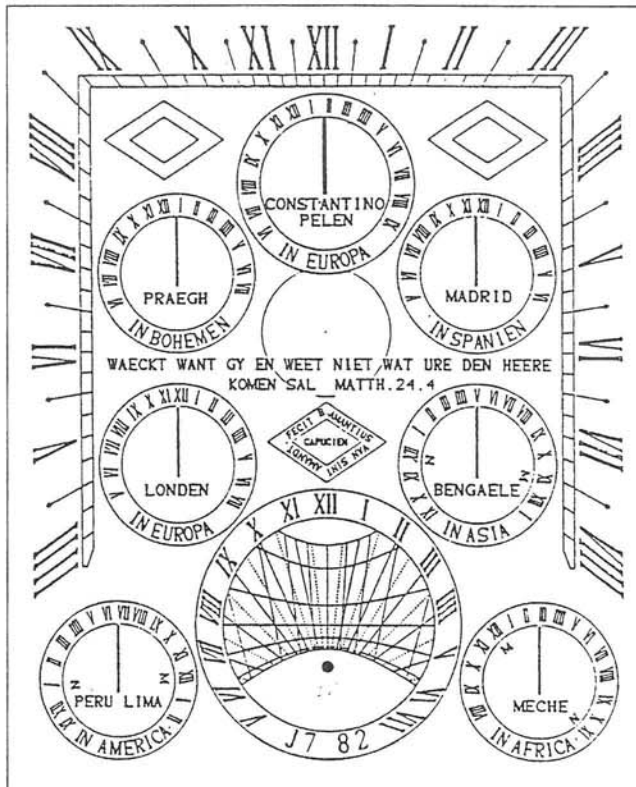

De zonnwijzer van Snellegem ten tijde van zijn opstelling in de nabijheid van het gemeentehuis (thans gemeentelijke bibliotheek) van Snellegem (foto P. Oyen)

De zonnwijzer van Snellegem in zijn huidige staat (foto M. Jooris)

Meervoudige horizontale zonnwijzer

De wijzerplaat of het zg. tafereel van de zonnwijzer bestaat uit een rechthoekige witmarmere plaat van ca. 55 x 45 cm en 1,8 cm dikte.

In het midden van het tafereel vindt men, in een ruitvormig figuurtje, de tekst: "Fecit B. Amantius van Sint-Amandt – Capucien" (= gemaakt door broeder Amantius van Sint-Amands – kapucijn). De laatste paragraaf van dit artikel omvat een korte biografie van deze merkwaardige zonnwijzermaker.

Boven deze signatuur vindt men de tekst: "Waeckt want gy en weet niet wat ure den Heere komen sal – Matth. 24.42" (en niet 24.4 zoals wijlen I. Naudts vermeldt in zijn bovengenoemd artikel in het blad "Heelal"). Een kleine controle toont aan dat dit toepasselijke vers uit het evangelie van Jezus Christus volgens de apostel Mattheüs dus exact genummerd is, wat uiteindelijk niet zo verwonderlijk is gezien de religieuze opleiding van de maker.

De zonnwijzer is ook gedateerd: onderaan treft men immers duidelijk het jaartal "1782" aan. Hierop komen we eveneens verderop terug.

In een kader op drie randen van de plaat zijn Romeinse uurscijfers en bijbehorende uurlijntjes gegraveerd; de uurscijfers gaan van IIII uur 's morgens tot VIII uur 's avonds; de uren zijn per kwart uur ingedeeld. Deze grote urschaal wordt bediend door een grote schaduwwerper die, door zijn constructie en zijn daaruit voortvloeiende hoekvorming, nogal wat kenners perplex heeft doen staan en die in de loop der jaren aanleiding heeft gegeven tot vrij

uiteenlopende theorieën. De oplossing van het raadsel lag nochtans, letterlijk en figuurlijk, in een klein hoekje ... Wij wijden er verderop een afzonderlijke paragraaf aan. Binnen de hierboven beschreven grote urschaal vindt men 7 kleine ronde zonnwijzertjes en een wat groter, eveneens rond exemplaar. De kleine zonnwijzertjes geven de overeenkomstige tijd aan in – wij nemen de teksten letterlijk over van links naar rechts:

- Peru Lima in America;
- Londen in Europa;
- Praegh in Bohemen;
- Constantinopelen Europa;
- Madrid in Spanien;
- Bengaele in Asia;
- Meche in Africa.

De eerstgenoemde plaatsen zijn zonder meer herkenbaar: Lima, de hoofdstad van Peru in Zuid-Amerika; Londen, de Britse hoofdstad; Praag, de huidige Tsjechische hoofdstad (Bohemen is de naam van een Tsjechische landstreek geworden); Constantinopel, een vroegere naam van de stad Istanbul in het huidige Turkije; Madrid, de Spaanse hoofdstad.

Bij "Bengaele" moeten we wellicht meer specifiek denken aan de stad Dacca, hoofdstad van het huidige BanglaDesh (vroeger Oost-Bengalen, resp. Oost-Pakistan); een andere mogelijkheid is het iets westelijker gelegen Calcutta, hoofdstad van de Indiase deelstaat West-Bengalen; rekening houdend met de uuraanduiding op het betrokken zonnwijzertje geniet Dacca echter de voorkeur.

De vermelding "Meche in Africa" heeft verscheidene auteurs geïntrigeerd. Ignace Naudts opperde in zijn hierboven aangehaald artikel de mogelijkheid dat het om de stad Mogadiscio in het huidige Somalia zou kunnen gaan. Aangezien "Mecha" de Latijnse naam is voor de Arabische stad Mekka, zijn wij veel eerder geneigd om deze nieuwe stelling te poneren. De toevoeging "in Africa" hoeft niet meteen te verwonderen: de prachtige kaart van Afrika die omstreeks 1630 getekend werd door de bekende Nederlandse V.O.C.-cartograaf Willem Janszoon Blaeu (1571-1638) en die het opschrift "Africae nova descriptio" draagt, toont ook het Arabische schiereiland dat toen trouwens nog niet door het Suezkanaal van het Afrikaanse continent gescheiden was. Mekka en Mogadiscio bevinden zich op die oude kaart overigens vrijwel op dezelfde oosterlengte (in werkelijkheid liggen ze ca. 5° uit elkaar): de uuraanduiding op het betrokken zonnwijzertje is dus niet in het geding. Vermelden we nog dat de 7 kleine cirkelvormige urschaaltjes bediend werden door evenveel kleine schaduwwerpers; ze zijn hoogstwaarschijnlijk uit een soort messing-plaat gemaakt en hebben een dikte van ca. 0,4 cm; de hoogte ervan bedraagt ca. 6,5 cm – met uitzondering van die voor Istanbul/Constantinopel die ca. 7,5 cm hoog is en die bovendien decoratief uitgewerkt is. Jammer genoeg zijn twee van deze kleine

schaduwwerpers intussen verdwenen (Madrid en Bengalen) en zijn twee andere heerlijk vervormd (Lima en Praag). Het is ook niet zeker of alle overblijvende schaduwwerpers origineel zijn: de vormgeving ervan is immers niet helemaal identiek. Het staat echter vast dat ze wel voor deze plaats werden geconstrueerd: ze vormen stuk voor stuk een hoek van ca. 51° met het tafereel – en Snellegem bevindt zich op zowat 51° 9' noorderbreedte; het zijn dus onmiskenbaar poolstijlen. Omdat op drie van deze zonnwijzertjes (Bengalen, Mekka en Lima) tweemaal het tijdstip "XII" ▶▶▶

voorkomt, heeft de maker er overigens de letters "M" (= middag) en "N" (= nacht) aan toegevoegd om te preciseren over welk tijdstip het precies ging. Tijdens deze studie leek het nuttig ook de aangegeven tijden te controleren. Gemakshalve werd daarbij uitgegaan van de uren die, volgens de maker, overeenstemmen met het middaguur te Snellegem (plaatselijke ware zonnetijd). Daarna werden de overeenstemmende uren (bij benadering) berekend volgens de huidige inzichten en uitgangspunten terzake. Het resultaat is te vinden in onderstaande tabel; de plaatsen staan hier gemakshalve in geografische volgorde, van oost naar west.

Plaats	tz	lengteligging	tb
Dacca	18.00 u	90° O.L.	17.48 u
Mekka	15.00 u	40° O.L.	14.28 u
Istanbul	13.20 u	28° O.L.	13.40 u
Praag	12.50 u	14° O.L.	12.52 u
Snellegem	12.00 u	03° O.L.	12.00 u
Londen	11.50 u	00°	11.48 u
Madrid	11.30 u	04° W.L.	11.32 u
Lima	05.30 u	77° W.L.	06.40 u

waarin
tz = toenmalige zonnwijzertijd (bij benadering);
lengteligging = ligging ten opzichte van de huidige internationale nulmeridiaan van Greenwich (bij benadering);
tb = huidige berekende tijd (bij benadering).

Hoewel de geografische inzichten en uitgangspunten in 1782 vrij verschillend waren van de huidige, stellen we vast dat de maker toch een opvallende graad van exactheid had bereikt. De enige echt significante afwijking heeft betrekking op de uuraanduiding in Lima; dit is niet zo verwonderlijk aangezien de lengteligging van die stad in 1782 wellicht nog vrij onzeker was (de nauwkeurigste scheepschronometer van de baanbreker inzake lengtegraadmetingen, de Brit John Harrison, dateert van 1761).

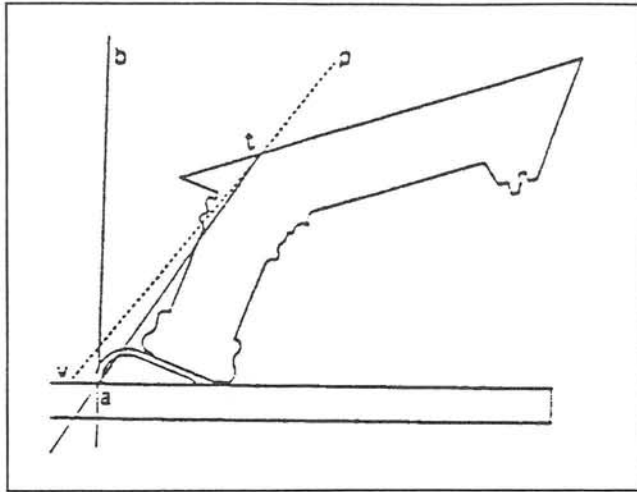
De iets grotere cirkelvormige uurschaal aan de onderkant van het tafereel wordt bediend door een kleine kegelvormige gnomon, ca. 2,4 mm hoog. In dit geval gaat het dus onmiskenbaar om een horizontale hoogte- of puntzonnwijzer en wordt de tijd aangegeven door de schaduw van de top van de gnomon.

De overeenkomstige uurschaal loopt hier van V uur 's morgens tot VII uur 's avonds; de bijbehorende uurlijnen zijn bijna volledig uitgetekend; hetzelfde geldt voor de 7 datumlijnen (van onder naar boven: 21 juni, 21 mei/22 juli, 20 april/23 augustus, 21 maart/23 september, 18 februari/23 oktober, 22 januari/22 november en 21 december). Binnen dezelfde cirkelomtrek vindt men ten slotte nog 12 lichter uitgetekende lijnen: ze verdelen de dag in 12 uren die een ongelijke duur hebben en geven derhalve de zg. antieke, bijbelse, joodse of Hebreeuwse uren aan.

In dit geval is het het zesde uur dat met het middaguur overeenstemt. Voor zover nu bekend, zijn er in onze Lage Landen niet twee (dixit I. Naudts in bovengenoemd artikel) maar drie horizontale zonnwijzers te vinden die deze uren aanduiden – en ze werden alle drie gemaakt door broeder Amantius. Zijn vertrouwdheid met deze antieke uurindeling had overigens ongetwijfeld te maken met zijn religieuze achtergrond: in de kloosters was ze immers sedert eeuwen in gebruik en sommige bidstonden zijn er zelfs naar genoemd (o.a. de "nonen", op het negende uur van de dag).

De mysterieuze schaduwwerper

Zoals hierboven reeds aangegeven werd de bijzonderste uurschaal bediend door een schaduwwerper waarvan de vormgeving niet beantwoordde aan wat men er normaliter van kon verwachten. Op grond van een onderzoek van stijl en tafereel, heeft Naudts het in 1993 over een draaibare en dus mogelijks instelbare stijl. In ruststand vormt de schaduwgevende bovenrand van deze stijl een hoek van 17° met het horizontale vlak – we zijn derhalve ver weg van de voor Snellegem verwachte hoek van 51°: geen poolstijl dus. Op basis van zijn bevindingen heeft Ignace Naudts een theorie opgebouwd die echter tot geen bevredigend antwoord leidde. In 1994 uitte Dirk Speecke zijn twijfel over die beweegbaarheid

*Schets van de raadselachtige schaduwwerper
(tekening I. Naudts)*

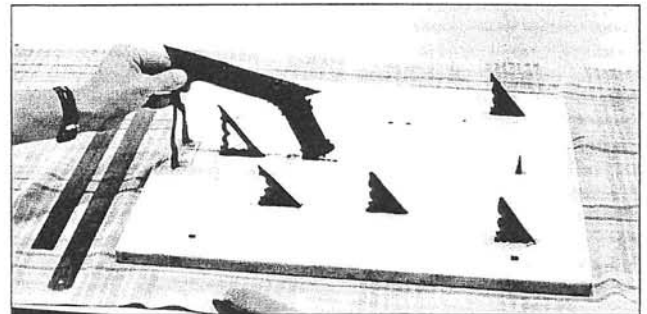
van de stijl. Voortgaande op de bevindingen van I. Naudts heeft ook wijlen Jan Kragten in 1995 enkele theorieën geformuleerd die echter evenmin een aanvaardbare oplossing boden. In 1999 kwamen een paar Amerikaanse gnomonisten geen stap verder.

Tijdens een recente nieuwe studie van de gepubliceerde theorieën viel het de ondergetekenden plots en vrijwel gelijktijdig op dat de schaduwgevende bovenrand van de stijl een hoek van 51° vormde met de as van de vermeende geïnclineerde "poot" van de stijl. Was het denkbaar dat een restaurator op een bepaald ogenblik, uit onwetendheid – of was het boosaardigheid? – de schaduwwerper gewoon omgekeerd op het tafereel had gemonteerd? Enkele schetsen, tekeningen en kartonnen modelletjes volstonden om deze theorie ernstig te nemen en de zonnwijzer in kwestie aan een serieus onderzoek te onderwerpen. Toen bleek echter, tot ieders ontzetting, dat dit niet meteen kon omdat de zonnwijzer zoek was sedert hij, wegens vandalisme, van zijn standplaats bij de gemeentelijke bibliotheek was weggehaald. Mede dankzij de intensieve medewerking van het plaatselijke gemeentebestuur en van vrijwel alle gemeentelijke diensten werd het kunstwerk enkele weken later echter terug gevonden – enigszins beschadigd, maar toch nog in herstelbare toestand. De bijzonderste beschadiging was overigens een onverwacht welkome zaak: de mysterieuze schaduwwerper was inderdaad helemaal losgeraakt, zodat een nader onderzoek ervan en enkele simulaties mogelijk waren. Uit dit onderzoek bleek duidelijk dat de schaduwwerper inderdaad anders én vast opgesteld moest worden:

- op het schoongemaakte tafereel was duidelijk de afdruk te zien van de echte voet van de schaduwwerper evenals van zijn oorspronkelijk hechtingspunt;

- de cirkelvormige kras op het tafereel (dwars doorheen de rand van de bovenste kleine zonnwijzer en de daaronder gegraveerde tekst) was duidelijk het gevolg van een foutieve constructie;
- op de echte voet van de schaduwwerper was te zien dat het verbindingspunt met de decoratieve steunconstructie vrij ruw en dus hoogstwaarschijnlijk niet origineel was;
- op de vermeende voet van de stijl waren sporen aanwezig van een vroeger verbindingspunt: dat met de genoemde decoratieve steunconstructie;
- de "omgekeerde" opstelling van de schaduwwerper leverde een perfecte vaste poolstijl op die precies aansloot op de daartoe voorziene steunconstructie.

De overgebleven zeer lichte twijfel die voortvloeide uit de ongebruikelijke constructie van de echte poolstijl – met name zijn vrij forse verlengde steunarm – werd enige tijd later helemaal opgeheven door de vondst, in een privé-verzameling, van een tot dan toe vrijwel onbekende en van opzet bijna identieke zonnwijzer: bouwjaar 1784, gesigeneerd F.A.C. = Frater (of "Fecit") Amantius Capucinus, gevolgd door de vermelding "Capucinatorum Bruxellensiu". Tot op dit ogenblik kon niet achterhaald worden door wie en wanneer de fraaie zonnwijzer van Snellegem indertijd verminkt werd. Niettemin zal hij eerlang op exacte en vakkundige wijze gerestaureerd en op een veilige plaats tentoongesteld worden.

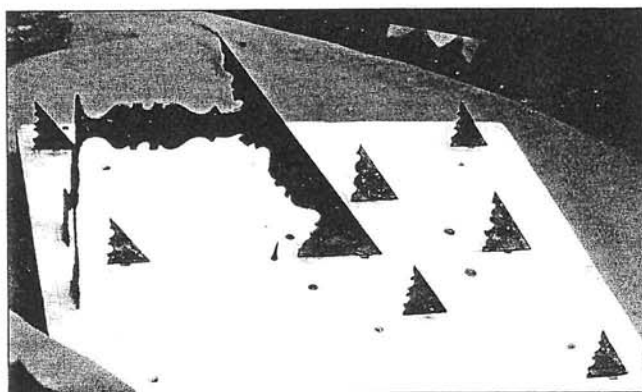
*Reconstructie van de raadselachtige schaduwwerper
(foto M. Jooris)*

*Reconstructie van de exacte schaduwwerper
(foto M. Jooris)*

Broeder Amantius van Sint-Amands (1748-1826)

Amantius van Sint-Amands is de kloosternaam van Joannes Andreas Teirlinck, geboren en gedoopt te Sint-Amands (aan-de-Schelde) op 23 april 1748 als derde kind van Judocus Teirlinck en Maria Theresia Van Doorslaer. Broeder Amantius werd bij de kapucijnen ingekleed op 19 maart 1770 en vanaf die tijd woonde hij te Brussel. In het plaatselijke kapucijnenklooster, dat overigens over een gespecialiseerd atelier beschikte, ontpopte hij zich kennelijk tot een gewaardeerde zonnwijzer- en uurwerkmaker: op dit ogenblik zijn ons immers nog een tiental zonnwijzers en een zestal uurwerken van hem bekend. De bouwjaren gaan van 1779 tot 1822.

Detail van de gelijkaardige schaduwwerper van een andere zonnwijzer van broeder Amantius (foto M. Jooris)

De op dit ogenblik oudst bekende zonnwijzer van broeder Amantius staat bekend als "de zonnwijzer van Heverlee". Hij bevindt zich tegenwoordig in een privé-verzameling en wordt, onder andere, even genoemd in enkele van de in onze inleiding aangehaalde artikels.

De zonnwijzer van Snellegem werd in 1782 – wellicht ter gelegenheid van een verblijf in het kapucijnenklooster te Brugge – door broeder Amantius gebouwd voor de toenmalige pastoor van het nabijgelegen Snellegem. In zijn zeer uitgebreid en voortreffelijk standaardwerk over de kapucijnen vermeldt pater Hildebrand in dit verband de naam Constantinus Pelen (1). Hij werd daarbij vermoedelijk in de war gebracht door de schrijfwijze van de stad "Constantino pelen" op het betrokken zonnwijzertje. Volgens de toenmalige parochieregisters zou E.H. Bernardus Leunis toen immers parochieherder geweest zijn. De zonnwijzer getuigt in ieder geval van een reeds meer dan behoorlijke kennis van de gnomonica bij de toen 34-jarige broeder.

Alle zonnwijzers en uurwerken van broeder Amantius van Sint-Amands zijn op 't ogenblik het onderwerp van een vrijwel afgeronde studie waarvan de resultaten eerlang eveneens gepubliceerd zullen worden (incl. bronnen- en literatuurlijst).

Na de voor de religieuzen desastreuze gevolgen van de Franse Revolutie vond broeder Amantius in 1796 een onderdak bij een Brusselse handelaar die hem in staat stelde zijn activiteiten verder te zetten.

Op 17 januari 1826 overleed hij, 78 jaar oud, in het plaatselijke Sint-Janshospitaal (dat toen nog in de huidige Gasthuisstraat, vlakbij het Sint-Jansplein en de Sint-Jansstraat, gevestigd was).

E. Daled, M. Jooris & O. Lisein.

(1) Hildebrand, De kapucijnen in de Nederlanden en het prinsbisdom Luik, 10 delen, Antwerpen, 1945-1955, deel 8, p. 221.